

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/3-4

БЕОГРАД
1993.

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIX (нова серија)

Св. 3-4 (1993)

САДРЖАЈ

Уз монографију „Пет векова српског штампарства” (МИТАР ПЕШИКАН)	131
Српскохрватски језик у бугарским лексикографским приручницима (ЛИЛИ ЛАШКОВА)	155
Енклитика и квантитет (АСИМ ПЕЦО)	163
Инструментал за живо у пасивним конструкцијама (СРЕТО ТАНАСИЋ)	173
О неким врстама српскохрватских именичких сложеница (МАРИЈАНА КИРШОВА)	182
Песничке метафоре Бранка Радичевића (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	197
Лексички систем и лексичко значење (СТАНА РИСТИЋ)	229
Из кинолошке терминологије (ВАСА ПАВКОВИЋ)	235
Прилог расправи о писању великог и малог слова (ДРАГОЉУБ ЗБИЉИЋ)	241
На чему је наш књижевни језик данас (МИТАР ПЕШИКАН)	255

Лили Лашкова

(Софија)

СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК У БУГАРСКИМ ЛЕКСИКОГРАФСКИМ ПРИРУЧНИЦИМА

У овом се чланку износе подаци о досад објављеним српскохрватско-бугарским (бугарско-српскохрватским) речницима, о времену и околностима у којима су се појавили, о њиховом карактеру, врлинама и мањинама. Посебно се истиче оправданост диференцијалног приступа у обради лексичке грађе.

Као најближи бугарском језику, како пореклом и неким основним карактеристикама — нарочито лексиком, тако и географским смештајем (што не треба запостављати), српскохрватски језик редовно је заступљен у неким бугарским лексикографским приручницима општијег карактера — какви су, на пример, два бугарска етимолошка речника (Стефана Младенова и колектива Академије наука). У овој расправи желим да се осврнем претежно на публикације које репрезентују традицију стварања двојезичних српскохрватско-бугарских и бугарско-српскохрватских лексикографских приручника у Бугарској. На жалост, у том погледу не постоји нека стара нити богата традиција, ни с једне, ни с друге стране. Ипак је на бугарском тлу таквих подухвата знатно више (у односу 3:2).

Узајамно интересовање за стварање српскохрватско-бугарских речника појавило се прилично касно — тек половином XIX века. За то постоје објективни разлози, од којих издвајамо три.

1. Прво, то је компликована историјско-политичка ситуација на Балкану, а посебно код Бугара и Срба, због које се подједнако успорава целокупни културни развој, а уједно с тим и развој књижевности и науке о језику.

2. Овоме треба додати и познату већ истину да је и само формирање српскохрватског и бугарског језика као књижевних норми настало такође

релативно касно (нарочито кад се упореди са формирањем неких других европских књижевних језика).

3. Мислим да је ту одиграла негативну улогу и сама чињеница да су сличности између српскохрватског и бугарског језика најизражајније управо на лексичком плану, при чему треба имати у виду и то да су те сличности биле веће у старијим периодима развоја двају језика. Та појава сама по себи већ задире у област психолингвистичких мотивација.

Истинитост наведених објективних разлога за тако касно покретање иницијативе о стварању двојезичних лексикографских радова код Јужних Словена потврђује и податак да је први пут (колико је познато) неко поставио и одлучно популаризовао то питање пред широком научном јавношћу 1871. године (дакле тек 70-их година XIX века), у доба интензивирања читавог културног живота код Срба и Хрвата. Подсећам да је у то време тек било основано бугарско књижевно друштво у Румунији, дакле ван земље, које се носило са свим проблемима изолације у странијој околини и није имало неке веће могућности да оствари какав значајнији подухват. 2. марта 1871. године поднео је у Београду, на седници одсека за историју и државне науке при Српском ученом друштву, Стојан Бошковић свој предлог — извештај о стварању општег научног речника на српскохрватском и бугарском језику; тај предлог садржи низ конкретних иницијатива у циљу уједињења напора свих јужнословенских научника. Имају се у виду следећа удружења научника: Матица српска у Новом Саду, Српско учено друштво, Југославенска академија у Загребу, Матица словенска у Љубљани и одскора основано Бугарско научно друштво. Њихов основни задатак постаје борба „за духовни процват и добробит својих народа, за стварање књижевне и научне заједнице између српског, хрватског и бугарског народа” (стр. 10 званичног извештаја). Општи речник знања и наука који предлаже Бошковић требало је да се припреми у року од 5—6 година и да се издаје у свескама, сваких 15 дана — по 5-6 табака на српскохрватском, бугарском и словеначком језику, при чему би за српскохрватски биле заступљене обе посебне графичке верзије — ћирилица и латиница. Аутор те значајне иницијативе имао је припремљен рукопис.

О Бошковићевом предлогу информисао бугарске читаоце бугарски револуционарни лист „Свобода”, чији је уредник био познати белетриста из тога доба Љубен Каравелов, у свом броју од 15. јануара 1872. Уреднички одбор листа прихватио је Бошковићеву идеју са одушевљењем, али се Бугарско књижевно друштво у Браили не одазива.

Дозвољавам себи да се зауставим више на овом догађају, јер од тога доба, од 1871. године до 1936. године, када излази први српскохрватско-бу-

гарски речник у издању еминентног бугарског издавача Христа Данова, пролази читава једна вечитост. Аутор тог речника је Новосађанин Михаил Хаџи, који на крају предговора ставља ознаку „Софија — Нови Сад, август 1936.” У уводној напомени он истиче да је посебно задовољан као аутор првог речника такве врсте тиме што решава не само један чисто практички задатак, него и да попуњује једну велику празнину у духовним односима двају братских народа. М. Хаџи такође говори о посебним тешкоћама насталим у току рада које су последица чињенице да се у конкретном случају не ради о језицима са старом традицијом (као што су, нпр., француски, енглески, немачки). Речник садржи приближно око 25 000 речи представљених у екавској варијанти. Обухваћен је претежно најосновнији лексички фонд, углавном из источне варијанте књижевног језика, будући да је тај део лексичке грађе најближи бугарском језику — територијално и изговорно. На почетку се даје напомена о графички српскохрватског језика (ћирилице и латинице), која се упоређује са бугарском графичком. Даља објашњења су изложена по диференцијалном принципу. Истичу се гласовне особине по којима се српскохрватски разликује од бугарског — на пример постојање меких сугласника *љ, њ, љ, њ*, слоготворног *р*, скупова *ју, ја* и сл. На исти начин се упоређује прозодија двају језика. У том погледу аутор предлаже решење које потиче од претежно практичне намене речника и које је резултат ауторовог диференцијалног приступа проблематици. Пошто у бугарском језику не постоје квантитативне и интонацијске разлике, говорник у пракси не разликује српскохрватске 4 врсте акцената. Зато и М. Хаџи и у свом речнику ставља ознаке само за 2 врсте акцента — дуг и кратак. Ознака за дуги вокалски изговор се ставља само када је у питању разликовање правописно једнаких облика, типа: *град, пас, лећи, лучити* и сл.; ови примери хомонимије решавају се једино на акценатском плану — упор. *г^драд, г^крад, п^дас, п^кас, л^дећи, л^кећи, л^дучити, л^кучити*. То решење касније није прихватио ниједан од бугарских лексикографа, али на њега треба гледати у оквиру ауторовог диференцијалног приступа, који управо доказује потребу за диференцијалним тумачењем српскохрватске и бугарске лексичке грађе. Вероватно је аутор гледао на то као на ефикасну методу и за учење језика. У техничком погледу такво приказивање појединих лексема ствара и накнадне тешкоће — реч није акцентована, а одмах поред ње се даје графички приказ броја слогова и означаје се место акцента, што отежава адаптирање. Поред тога се дају остали подаци — граматичка карактеристика (врста речи, род, број, компарација, глаголски вид) и сфера употребе (нарочито код термина). Речник се завршава кратким, али вредним пописом граматичких особина српскохрватског језика, у коме се скреће пажња посебно

на оне појаве које су непознате и необичне говорним представницима бугарског језика и које су специфично фонолошки маркиране: случајеви непостојаног *a*, палатализације, јотоване у одређеним позицијама, вокализација *л* на крају слога итд. Опису су додате и таблице о промени појединих врста облика. Истакнуте су све особине које је потребно знати с обзиром на особе којима је матерњи језик аналитички бугарски. Заступљена лексичка грађа у погледу избора и излагања потпуно задовољава циљеве практичног савлађивања језика у то доба. Представљене су како домаће речи за основне животне појмове, тако и неке позајмице (углавном тирцизми повезани са потребама начина живота и, поред њих, неке друге позајмице урбаног друштва). У то доба број туђица није био тако велик као што је сада. Посебно вреди истакнути и то да су у састав лексичке грађе укључени и међујезички хомоними (према М. Хацију „диференцијалне речи“) у којима често пута и акценатске карактеристике врше семантички диференцијалну функцију. Такве појаве представљају посебан проблем у проучавању и практичном савлађивању лексике двају најближих – генетски и територијалним распрострањањем – словенских језика. Упор. буг. *тръгвам* (сх. крећем, полазим) и сх. *тргнути се*, буг. *стая* (сх. соба) и сх. *стаја*, буг. *булка* (сх. млада) и сх. демин. од *була*, буг. *армея* (сх. кисео купус) и сх. *армија*, буг. *багрен* (сх. пурпур) и сх. *багрем* (акција), буг. *благо* (сх. мочвара) и сх. *благо*, буг. *багра* (сх. пурпур, боја) и сх. *багра*, буг. *боравя* (сх. баратати, бавити се нечим) и сх. *боравити*, буг. *буква* (сх. слово) и сх. *буква*, буг. *вал* (сх. бедем, цилиндар) и сх. *вал*, буг. *валян* (сх. нечист) и сх. *ваљан*, буг. *вреден* (сх. штетан) и сх. *вредан*, буг. *заведа* (сх. одвести) и сх. *заводим*, буг. *баца* (сх. отац) и сх. *башта*.

Наводим ове примере само зато да би постало јасно како су се још од почетка аутори првих двојезичних речника интуитивно оријентисали према увођењу диференцијалног приступа при избору и тумачењу лексичке грађе, што по мом схватању треба да постане један од основних принципа српскохрватско-бугарских лексикографских радова.

Скоро у исто време када је изишао наведени речник М. Хација, у Софији 1937. године Ж. Галабов издаје „Диференцијалан српскохрватско-бугарски речник“ који је сада библиографска реткост и не може се наћи. Исте године у Београду др Никола Мирковић објављује „Бугарско-српскохрватски диференцијалан речник“. Оба речника су скоро истог обима, малог формата – од по десет табака. У грађу нису уведене речи које су у оба језика потпуно истоветне или такве које се разликују само по правопису или по месту акцента. Нису заступљене речи између којих је разлика чисто фонетског карактера – сх. *кућа* буг. *къща*, буг. *ъгъл* сх. *угао*. Према савременом језичком схватању, оба речника садрже већ доста дијалекти-

зама, архаизама и турцизама који више нису у употреби, што је сасвим оправдано када се има у виду временски размак и извори којима су се служили аутори (нпр. бугарски речник Најдена Герова из прошлог века). Ипак, појава двају речника чија хронолошка подударност није никако случајна представља следећу етапу у развоју лексикографског рада на стварању српскохрватско-бугарских речника, а уједно и један виши степен тог развоја.

После тога стицајем објективних околности био је дуже време спречен и обустављен даљи рад на том пољу, па је тек 1959. године изишао „Српскохрватско-бугарски речник” Ангела Игова, који је за сада и једини репрезентативни приручник такве врсте. Издат је у Софији, средњег формата и садржи око 40 000 лексичких јединица основног српскохрватског језичког фонда. Због тога што се ради о два слична језика, аутор укључује само најтипичније фразеологизме. У свом раду он је користио како класичне, тако и неке новије лексикографске изворе — речнике В. Караџића, Л. Бакотића, М. Вукајлије, Кангрге—Ристића, Броз—Ивековића, И. Толстоја, Речник ЈАЗУ, Општи енциклопедијски лексикон П. Јовановића, Правописе Боранића и А. Белића, а такође и већ претходно наведене српскохрватско-бугарске речнике. Шароликост основе од које се полази неминовно утиче на избор речничке грађе и на ниво одређених лексикографских решења. Речник А. Игова доживео је три издања — последње, допуњено, има већ 45 000 речи и изашло је 1983. године. Развој свих животних области неминовно је доносио за собом корекције и допуне, мада се ипак мора са жаљењем констатовати да у том погледу нису искоришћене све могуће шансе до краја. Због специфичности своје намене (а требало би да буде у неку руку универзалан српскохрватско-бугарски лексикографски приручник за сваку прилику), састав лексичке грађе је доста широко одабран, прилично разноврстан. Можда управо зато и не треба сувише замерити аутору на, на пример, великом броју ретких речи, архаизама и дијалектизама, за које иначе постоје посебни речници; но, у овом случају све је њихово уношење разумљиво ако се има у виду специфичност намене овог речника, а такође и коришћени извори. Као и сви други до сада наведени речници, и овај је штампан ћирилицом, што је иначе званично писмо бугарског језика. Аутор узима екавску верзију као основну, ијекавски и икавски облици следе у заградама непосредно иза екавских. Морам нагласити да се то први пут уводи у праксу — раније поменути речници приказују само екавске облике. У речничком делу су добро заступљене и хрватске речи, често у својству лексичких књижевних дублета. Прилично неуједначена и дискутабилна је акцентуација, поготово у наше време. Очигледно се ту може много штошта кориговати. Те

су мане вероватно последица коришћења различитих, по хронологији и квалитету, извора. Није увек коректан ни бугарски преводни еквивалент појединих лексема. У поређењу са до сада размотреним речницима, овај даје највише граматичких информација. Облици генитива код именица се наводе само када се мења акценат или основа (*мати – матере*), заменички облици за друге падеже се убацују такође када је у питању нека већа промена (*ми – нас*, промена основе). Иначе је граматички апарат потпун, изузев неких случајева са двовидским глаголима који нису означени (нпр. *казати*). После увода се даје кратак преглед граматичких особина са одговарајућим таблицама. Последње издање речника побољшано је увођењем неких неологизама, термина, актуелних интернационализама. Независно од одређених недостатака, што их је немогуће избећи у таквом послу, речник А. Игова представља један виши ступањ синтезе досадашње лексикографске праксе, мада не тако богате, на стварању српскохрватско-бугарских речника.

У Београду је 1967. године издат „Бугарско-српскохрватски речник” Марина Младенова, који се приближно временски подудара с претходним, само је нешто мањег обима (35000 речи и израза) и не претендује на исцрпност. Пошто се полази од бугарског језика, шема граматичке и лексичке информативности је померена и редуцирана с обзиром на редуциране задатке. Најбољи део лексикона који се може интензивно користити је ботаничка терминологија, а, осим ње, неке друге врсте термина, што је од изузетне важности за преводачку праксу. Преводи еквиваленти заступају екавску варијанту, српску верзију књижевног језика. Могу да се нађу и неке локалне речи и нешто архаизама. Недовољни обим не даје могућности да се шире заступи синонимија (у оба језика) или да се уведу нове лингвистичке информације. Могао би приликом другог издања да се повећа и актуализује фонд друштвено-политичке терминологије и савремене међународне лексике из разних области. Ипак се и овај речник може позитивно оценити, поготову с обзиром на специфичне задатке таквих издања и „ограничења у табачном простору”. Он може да послужи као основа новог, будућег лексикографског пројекта.

За лингвистику преглед до сада наведених публикација могао би бити користан с обзиром на неке опште закључке.

1. У случају бугарског и српскохрватског језика, више него код других словенских језика, оправдан је диференцијални избор и тумачење лексичке грађе.
2. Под диференцијалним приступом треба подразумевати истицање не само речи које се не подударају по облику него и речи чији су облици исти

а различитог су значења у оба језика, па чак и оних које се разликују само акценатски. Ту се укључују и случајеви где се облици само делимично не поклапају (нпр. *сх. играти се буг. играя ± си, сх. тргнути се — буг. тргвам си*; они су различитог значења; *сх. карати + акузатив — буг. карам се + с*). По мом мишљењу треба нагласити случајеве асиметрије, када се једна реч преводи конструкцијом, нпр. *сх. нехотице — буг. без да иска, без да ше, сх. местимично — буг. на места, буг. благовъзпитан — сх. лепо васпитан, буг. битов — сх. из народног живота*. Карактеристичне могу да буду и афиксалне разлике — нпр. *сх. димњача — буг. димка, буг. безредие — сх. неред, буг. безпочвен — сх. неоснован, буг. безнаказан — сх. некажњен*.

3. У нашем конкретном случају остаје још увек лексикографски необрађена српскохрватско-бугарска фразеологија. Кад је већ реч о диференцијалном приступу, намећу се неке интересантне квалитативне и квантитативне разлике — у већини случајева условљене специфичностима духовног живота и начина рашчлањивања објективне стварности у језику (нпр. са лексемом „срце“ више је фразеологизама у српскохрватском језику, док је са лексемом „душа“ више таквих у бугарском).

4. На механизам стварања двојезичних речника треба, наравно, гледати и кроз призму социолингвистичких и психоллингвистичких појава, тенденција, карактеристика и оцена.

Резюме

Лили Лашкова

СЕРБОХОРВАТСКИЈ ЈАЗЫК В БОЛГАРСКИХ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ПОСОБИЯХ

Автор приводит данные об опубликованных сербохорватско-болгарских (болгарско-сербохорватских) словарях, о времени и обстоятельствах, в которых они появились, об их достоинствах и недостатках. Особенно подчеркивается обоснованность дифференциального подхода в обработке лексического материала.